

**TIL VA MADANIYAT TUSHUNCHALARI O‘RTASIDAGI BOG‘LIQLIK.
TILNING SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISHIDA MADANIYATNING TA’SIRI**

Hasanova Shahrinoz G‘olibjonovna

O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti talabasi

Ingliz tili 3-fakulteti 2-kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada til va madaniyat tushunchalariga alohida ta’rif beriladi, hamda ular o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik haqida batafsil fikr yuritiladi. Bundan tashqari, maqolada madaniy omillarning til taraqqiyoti va uning shakllanish jarayonidagi o‘rni tahlil qilinadi. Til xalqning tarixi, qadriyatlari, urf-odatlar va dunyoqarashini aks ettiruvchi muhim vosita sifatida ko‘rib chiqiladi. Maqolada til va madaniyatning o‘zaro ta’siri hamda jamiyat taraqqiyotidagi o‘rni ilmiy manbalar asosida tahlil etiladi. Bundan tashqari, turli madaniy omillarning til birliklari va nutq jarayonida aks etishi ham yoritiladi.

Kalit so‘zlar: til, madaniyat, til taraqqiyoti, madaniy ta’sir, kommunikatsiya, lingvomadaniyatshunoslik.

Madaniyat – Madaniyat – inson faoliyati natijasida shakllangan moddiy hamda ma’naviy boyliklar yig‘indisi bo‘lib, u xalqning turmush tarzi, urf-odatlar, dunyoqarashi va tafakkurini o‘zida aks ettiradi. Madaniyat tizim sifatida, eng avvalo, insonlar bilan bog‘liqdir: insonlarsiz madaniyat bo‘lmaganidek, madaniyatsiz ham insoniyat mavjud bo‘la olmaydi. Bu yerda insoniyat tushunchasi ijtimoiy munosabatlar hamda oilalar; jamoalar va millatlar kabi madaniy guruhlarini o‘z ichiga oladi. Ushbu ijtimoiy guruhlarini tashkil etish uchun insonlar o‘zaro muloqot va munosabatlarni shakllantiradi. Bu jarayonni amalga oshirish hamda rivojlantirishda esa til asosiy vosita bo‘lib xizmat qiladi. Walter Lipmann madaniyat tushunchasiga quyidagicha ta’rif beradi: “Madaniyat – bu insonlarning qiziqishlari, fikrlari, qarashlari, o‘qiydigan kitoblari va tinglaydigan nutqlarining umumiy ifodasidir”. Darhaqiqat, insonlar aynan shu omillar orqali madaniyatni shakllantiradi. Biroq ularning fikr, qarash va qiziqishlarini ifodalashda asosiy vosita sifatida til xizmat qiladi. Demak, madaniyatning mavjudligi va uning avloddan avlodga uzatilishi aynan til orqali ta’minlanadi. Shu sababli til madaniyatni saqlovchi, ifodalovchi va rivojlantiruvchi eng muhim omillardan biri hisoblanadi.

Madaniyat va til o‘rtasidagi bog‘liqlikni chuqurroq anglash uchun, avvalo til tushunchasining mohiyatini ko‘rib chiqish muhimdir. Til – insonlarning fikr va his-tuyg‘ularini ifodalash hamda o‘zaro muloqotni amalga oshirish uchun xizmat qiluvchi tizimli aloqa vositasidir. U tovushlar, belgilar va turli ifoda shakllari orqali ma’no yetkazishga xizmat

qiladi. Shu sababli til jamiyatdagi kommunikatsiya va madaniy almashinuvning asosiy vositasi hisoblanadi. Til nafaqat insonlar o‘rtasidagi muloqotni ta’minlovchi vosita, balki xalqning madaniyati, qadriyatlari va turmush tarzini aks ettiruvchi muhim hodisadir. Har bir xalqning tili uning tarixi, urf-odatlar, an’analar va dunyoqarashi bilan chambarchas bog‘liq bo‘ladi. Insonning nutqi va muomala uslubi orqali uning qaysi madaniyatga mansubligini tahmin qilish mumkin. Shu sababli til shaxsning madaniy identitetini namoyon etuvchi asosiy vositalardan biri sifatida e’tirof etiladi. Masalan, ayrim tillarda yoshi kattalarga nisbatan alohida hurmat shakllarining mavjudligi o’sha xalq madaniyatida odob va hurmatning muhim o‘rin tutishini ko‘rsatadi. Bu esa til orqali xalqning madaniy xususiyatlari va ijtimoiy qadriyatlari namoyon bo‘lishini isbotlaydi.

N.I.Tolstoy til va madaniyat o‘rtasidagi munosabatni “butun va uning tarkibiy qismi” sifatida izohlaydi. Uning fikricha, madaniyat jamiyatning qadriyatlari, urf-odatlar, an’analar, e’tiqodlar va turmush tarzini qamrab oluvchi keng tushuncha bo‘lsa, til ushbu tizimning ajralmas elementi hisoblanadi. Til orqali madaniy tajriba, bilim va qadriyatlar avloddan avlodga uzatiladi, shu sababli tilni madaniyatdan alohida holda o‘rganish mumkin emas. Tolstoyning yondashuviga ko‘ra, madaniyatdagi har qanday o‘zgarish tilning rivojlanishiga ham ta’sir ko‘rsatadi. Natijada yangi tushunchalar va hodisalar bilan bog‘liq so‘zlar paydo bo‘ladi, mavjud birliklarning ma’nosi kengayadi yoki o‘zgaradi hamda muloqot shakllari takomillashib boradi. Shu jihatdan, til nafaqat madaniyatni ifodalovchi vosita, balki uni saqlash va keyingi avlodlarga yetkazishda muhim ahamiyat kasb etuvchi tarkibiy qism sifatida namoyon bo‘ladi. Har bir xalqning maqollari uning hayotiy tajribasi va dunyoqarashini aks ettiradi. Masalan, o‘zbek tilidagi “*Yetti o‘lchab, bir kes*” maqoli ehtiyotkorlik va puxta o‘ylash g‘oyasini ifodalaydi. Ingliz tilidagi “*Measure twice, cut once*” maqoli ham shunga yaqin ma’noni beradi. Bundan tashqari, o‘zbek madaniyatida kattalarga hurmat muhim qadriyat hisoblanadi. Shu sababli tilda *aka, opa, amaki, xola, otaxon, onaxon* kabi murojaat shakllari keng qo‘llaniladi. Ingliz tilida esa ko‘pincha bunday qarindoshlik bildiruvchi murojaatlar o‘rniga shaxsning ismi yoki *Mr., Mrs., Ms.* kabi shakllar ishlatiladi. Bu farq madaniyatning tilga ta’sirini yaqqol namoyon etadi.

Madaniyat til taraqqiyotiga ta’sir etuvchi eng muhim omillardan biri hisoblanadi. Til jamiyatdan tashqarida rivojlanmaydi. Uning grammatik qurilishi, lug‘at tarkibi va nutqning o‘ziga xos jihatlari xalqning tarixiy taraqqiyoti, madaniy qadriyatlari hamda kundalik hayot tajribasi ta’sirida asta-sekin shakllanadi va takomillashadi. Jamiyat hayotida yuz beradigan madaniy o‘zgarishlar natijasida yangi tushunchalar paydo bo‘ladi va ularni ifodalash uchun til yangi so‘zlar, iboralar hamda terminlar bilan boyib boradi. Shu bilan birga, ayrim mavjud so‘zlarning ma’nosi kengayadi yoki yangi mazmun kasb etadi. Masalan, ayrim

madaniyatlarda xushmuomalalik va hurmatni ifodalovchi til birliklari keng rivojlangan bo'lsa, boshqalarida fikrni sodda va bevosita ifodalash ustunlik qiladi. Bu holat madaniyatning tilning nafaqat qo'llanishiga, balki uning rivojlanishiga ham ta'sir ko'rsatishini namoyon etadi.

Madaniyatning til rivojiga ta'siri faqat kundalik muloqot bilan cheklanmaydi. U davlatning til siyosati, ta'lim tizimi, ommaviy axborot vositalari va siyosiy nutqda ham yaqqol namoyon bo'ladi. Jamiyatdagi madaniy qadriyatlar qaysi tilning rasmiy maqomga ega bo'lishini, qanday terminlarning iste'molga kirishini hamda ommaviy axborot vositalarida qanday nutq me'yorlari shakllanishini belgilaydi.

Texas A&M University tadqiqotchilarining *Linguistics across Cultures: The Impact of Culture on Second Language Learning* nomli ishida ta'kidlanishicha, til nafaqat muloqot vositasi, balki muhim ijtimoiy institut ham hisoblanadi. U jamiyat tomonidan shakllantiriladi va ayni paytda jamiyatning rivojlanishiga ham ta'sir ko'rsatadi (Armour-Thomas & Gopaul-McNicol, 1998). Shu sababli tilni mustaqil hodisa sifatida emas, balki ijtimoiy va madaniy muhit bilan uzviy bog'liq bo'lgan amaliyot sifatida ko'rib chiqish maqsadga muvofiqdir. Jamiyatdagi ijtimoiy institutlar, madaniy qadriyatlar va mavjud me'yorlar tilning rivojlanishi hamda uning qo'llanish xususiyatlarini belgilaydi. Shu bilan birga, til faqat madaniyatning mahsuli emas, balki uning muhim ifodachisi hamdir. Til orqali xalqning tarixiy tajribasi, dunyoqarashi, qadriyatlari va turmush tarzi aks etadi. Madaniyat tilning shakllanishiga ta'sir ko'rsatsa, til esa o'z navbatida madaniy bilimlarni saqlash, avloddan avlodga yetkazish va jamiyat a'zolarining dunyoni anglash usulini shakllantirishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Demak, til va madaniyat o'rtasidagi munosabat bir tomonlama emas, balki o'zaro ta'sir va uzviy bog'liqlikka asoslanadi.

Turli madaniyatlar o'rtasidagi o'zaro aloqalar til taraqqiyotining muhim omillaridan biri hisoblanadi. Xalqlar o'rtasidagi iqtisodiy, siyosiy, ilmiy va madaniy hamkorlik natijasida tillar bir-biriga ta'sir ko'rsatadi, yangi tushunchalar yuzaga keladi hamda lug'at tarkibi boyib boradi. Til insonlar o'rtasidagi muloqotni ta'minlash bilan birga, madaniy qadriyatlar, urf-odatlar va tarixiy tajribani saqlash hamda avlodlarga yetkazish vazifasini ham bajaradi. Shu bilan birga, globallashtirish va axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi tilning qo'llanish doirasi, rivojlanish sur'ati va kommunikativ funksiyalariga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Tilning rivojlanishida ijtimoiy muhitning o'рни ham beqiyosdir. L.S. Vygotskiy ta'kidlaganidek, insonning tilni egallashi va rivojlantirishi ijtimoiy munosabatlar jarayonida amalga oshadi. Bola tilni o'zlashtirish bilan bir qatorda, jamiyatda qabul qilingan xulq-atvor me'yorlari, madaniy qadriyatlar va muloqot usullarini ham o'rganadi. Shu sababli oiladagi muhit, ta'lim tizimi va mahalliy hamjamiyat til rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadigan asosiy ijtimoiy omillar hisoblanadi. Demak, tilning shakllanishi va taraqqiyoti

nafaqat individual qobiliyatlar, balki inson yashayotgan madaniy va ijtimoiy muhit bilan ham chambarchas bog'liqdir.

Xulosa qilib aytganda, til va madaniyat o'rtasidagi munosabat murakkab, ko'p qirrali hamda o'zaro ta'sirga asoslangan jarayondir. Ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, til nafaqat madaniyatning mahsuli, balki uning ajralmas tarkibiy qismi va asosiy ifoda vositasi ham hisoblanadi. E. Sapir tilni jamiyatning tafakkuri va dunyoqarashini aks ettiruvchi hodisa sifatida baholagan bo'lsa, N.I. Tolstoy til va madaniyatni butun va uning tarkibiy qismi o'rtasidagi munosabat bilan izohlaydi. Armour-Thomas va Gopaul-McNicol tilni jamiyat bilan o'zaro ta'sirlashuvchi ijtimoiy institut sifatida talqin qiladilar, L.S. Vygotskiy esa tilning rivojlanishini insonning ijtimoiy va madaniy muhitdagi faoliyati bilan bog'laydi. Ushbu nazariy qarashlar tilning madaniyatdan ajralgan holda rivojlana olmasligini tasdiqlaydi. Demak, til va madaniyat bir-biridan mustaqil holda mavjud bo'la olmaydigan, doimiy ravishda bir-birini shakllantirib va boyitib boradigan hodisalardir. Mening fikrimcha, zamonaviy jamiyatda til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni chuqur anglash nafaqat lingvistik tadqiqotlar, balki chet tillarini o'qitish, madaniyatlarda muloqotni rivojlantirish va milliy madaniy merosni asrab-avaylash uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi. Til insonlarni bog'lovchi aloqa vositasi bo'lish bilan birga, xalqning tarixiy xotirasi, qadriyatlari va madaniy o'zligini aks ettiruvchi muhim omil hisoblanadi. Shu sababli til taraqqiyotini madaniy taraqqiyotdan ajratib o'rganish mumkin emas, chunki bu ikki hodisa doimo o'zaro ta'sirda rivojlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abhijit Naskar. (2020). *Rowdy Scientist: Handbook of Humanitarian Science*.
2. Armour-Thomas, E., & Gopaul-McNicol, S. (1998). *Assessing Intelligence: Applying a Bio-Cultural Model*. Sage Publications.
3. Causadias, J. M. (2020). What is culture? Systems of people, places, and practices. *Applied Developmental Science*, 24(4), 310–322. <https://doi.org/10.1080/10888691.2020.1789360>
4. Kuo, M.-M., & Lai, C.-C. (2006). *Linguistics across cultures: The impact of culture on second language learning*. *Journal of Foreign Language Instruction*, 1(1).
5. Oviogun, P. V., & Veerdee, P. S. (2020). Definition of language and linguistics: Basic competence. *Macrolinguistics and Microlinguistics*, 1(1), 1–12.
6. Sapir, E. (1921). *Language: An Introduction to the Study of Speech*. Harcourt, Brace and Company.
7. Sapir, E. (1993). *Selected Writings on Language, Culture and Personality*. Progress.

8. Tolstoy, N. I. (1995). *Language and Folk Culture: Essays on Slavic Ethnolinguistics*. Moscow: Indrik.
9. Foreign Languages in Uzbekistan. (n.d.). *The influence of culture on language and speech*. <https://fledu.uz/language/en/the-influence-of-culture-on-language-and-speech/>
10. Saha, P. (2020, November 27). *How culture affects language*. CUNY Academic Commons. <https://sahapriti.commons.gc.cuny.edu/2020/11/27/how-culture-affects-language/>
11. TEFL.net. (n.d.). *Language and culture*. <https://www.tefl.net/elt/articles/teacher-technique/language-culture/>